

Сліпчишин Л.В. Психолого-педагогічні засади виховання волі в учнів ПТНЗ у процесі творчої діяльності /Л.В.Сліпчишин //Креативна педагогіка. – 2012. – №5. – С.54-58.

УДК 377.3: 37.015.312:159.947

Сліпчишин Л.В.

кандидат педагогічних наук,

Львівський науково-практичний центр

професійно-технічної освіти НАПН України,

м.Львів

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ВОЛІ В УЧНІВ ПТНЗ В ПРОЦЕСІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядаються психолого-педагогічні засади виховання вольових якостей в учнів професійно-технічних навчальних закладів в процесі творчої діяльності.

Ключові слова: *вольові якості, установка, мотивація, навчально-виховний процес, творча діяльність, професійна діяльність.*

Рассматриваются психолого-педагогические основы воспитания волевых качеств в учащихся профессионально-технических учебных заведений во время творческой деятельности.

Ключевые слова: *волевые качества, установка, мотивация, учебно-воспитательный процесс, творческая деятельность, профессиональная деятельность.*

The psychological and pedagogical principles of will qualities training in the creative activity process of pupils in vocational school are considered.

Keywords: *will qualities, setting, motivation, educational process, creative activity, professional activity.*

Великому творцю Леонардо да Вінчі належать слова про те, що щастя дістається тому, хто багато працює. Очевидно Майстер мав на увазі те, що коли муки творчості закінчуються, з'являється результат творчого процесу, який приносить особистості відчуття щастя. Багато людей прагне отримати від своєї

роботи це відчуття, проте часто на заваді стає низький рівень волі, нестійкість вольових зусиль. Тому свідоме прагнення людини отримати творчий результат праці пов'язане з самовихованням волі, з умінням нею управляти: “У кожному з самого початку закладені унікальні можливості для того, щоб лави душевних поривань вирвалися назовні, кожному дається шанс навчитися правильно спрямовувати потоки своєї енергії, і кожен потенційно є віртуозом в управлінні власною цілющою і багатогранною внутрішньою стихією” [1, с.409-410]. Оскільки успіхи в професійній діяльності залежать від рівня саморегуляції вольових зусиль особистості, то виховувати вольові якості в учнів необхідно вже під час навчання в ПТНЗ, яке можна розглядати, як перший щабель до майбутньої творчої професійної діяльності. Оскільки випускник професійної школи вступає в доросле життя, в якому має проявити себе як фахівець, виявляти і надалі розвивати свої творчі здібності і реалізувати можливості, фундамент його як особистості разом з родиною має закладати навчальний заклад.

Проблеми розвитку особистості, її здібностей, готовності до майбутньої професійної діяльності завжди були в центрі уваги психолого-педагогічних досліджень, зокрема в таких напрямках, як: методологічні засади розвитку особистості (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, О. М. Леонт'єв, В. В. Рибалка, О. М. Ткаченко), психологічні аспекти формування мотивації, волі, створення установок (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, Д. М. Узнадзе), гуманістичний підхід до навчання і виховання підростаючого покоління, до розвитку їх творчих здібностей (А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський), педагогічні аспекти формування вольових якостей учнів у процесі діяльності і творчої зокрема (О. С. Гребенюк, Т. Б. Гребенюк, С. Г. Карпенчук, П. І. Підласий, В. Ф. Шаталов). Проте соціально-економічні перетворення, які відбуваються на сучасному етапі, значною мірою стимулюють необхідність постійного розвитку вольових якостей учнів, особливо щодо досягнення успіхів у творчій навчальній діяльності, що закладає фундамент майбутньої творчої професійної діяльності.

Метою статті є розгляд основних психолого-педагогічних засад формування вольових якостей учнів ПТНЗ у процесі творчої діяльності.

Є різні види активності людини, проте вольова активність відрізняється за такими ознаками: “1) у разі втручання волі за імпульсом актуальної потреби ніколи не відбудеться дія; вольова поведінка ніколи не викликається імпульсом актуальної потреби; 2) у разі вольової поведінки відбувається об'єктивація вхідних моментів в процес активності: Я і поведінки, коли Я протистоїть поведінці; 3) вольова поведінка не є поведінкою, що перебігає по-справжньому, це — майбутня поведінка; воля є перспективною; 4) Я заздалегідь обмірковує цю майбутню поведінку, її реалізація повністю залежить від Я, тобто воля цілком переживається як активність Я” [6, с.129]. Тому на практиці важливо вивчити, що є першопричиною активності людини – імпульс чи попереднє обмірковування, що забезпечить результат – твердість волі чи її відсутність.

Твердість волі характеризується тим, що в суб'єкта сформована здібність довго і незмінно дотримуватися прийнятого рішення. Воля дозволяє йому діяти всупереч природним бажанням, протидіяти вродженій тенденції нервової системи, коли в свідомості виникає стійке уявлення, яке відволікає від інших справ (персеверація). Позитивною ознакою є те, що воля як властивість людини формується впродовж усього її життя. Відповідно їй установка є станом особистості, який виникає на основі взаємодії її потреби і відповідної ситуації. У широкому розумінні поведінка особистості в кожний конкретний момент часу визначається реалізацією деякої установки, яка змінюється суб'єктом під впливом ситуації. Щоб виникла установка, потрібно створити умови для об'єктивної ситуації задоволення тієї потреби, яка викликала цю установку.

Важливою особливістю волі є те, що її вияв залежить від змісту установки, тобто її об'єктивного чинника. Виникнення установки дається у вигляді певного переживання, а саме – переживання власної активності, переживання волі. Завдяки здібності об'єктивації самої себе і своєї поведінки людина діє не за імпульсом своєї актуальної потреби, а відповідно до загальних потреб свого Я. Перш ніж здійснити вольовий акт, людина шукає найдоцільніший варіант своєї

поведінки. Яким би доцільним не видавалось рішення, особистість приймає його лише тоді, коли воно узгоджується з потребами її Я.

Процес прийняття вольового рішення перебігає через такі етапи: за допомогою розмірковування визначається доцільна поведінка, далі відбувається мотивація і настає момент прийняття рішення. Сам вольовий акт вказує на те, що в суб'єкта виникла установка, яка стане основою його майбутньої поведінки, скеровуючи її на певний шлях. В основі імпульсивної поведінки людини лежить актуальна потреба, а вольової – ситуація розмірковування. Виходячи з цього можна зробити висновок, що виховання твердої волі є важливим завданням педагогіки [6].

Творчість – це особливий вид людської діяльності, що характеризується наявністю або суперечностей, або проблемної ситуації, або творчої задачі. Якщо їх подолання чи розв'язок мають особистісне значення, то людині необхідно прикласти вольові зусилля. Якщо поставити собі за ціль завжди добиватися того, щоб вольові зусилля при виконанні роботи завершувалися успішно, то в результаті виробиться стійка звичка, що є обов'язковою умовою формування стійкого характеру. На процес формування такої звички в учнів безпосередньо впливає педагог, особливо на початковому етапі.

У цьому контексті важливо знати, що є центральною складовою творчої діяльності, що може бути її рушійною силою. На думку багатьох вчених (К. Е. Ізард, А. Маслоу, В. А. Роменець тощо), цю роль виконує емоція цікавості. До того часу, поки підтримується сила емоції інтересу, доти людина здатна виконувати нецікаву, рутинну, десь технічну роботу над продуктом творчості, доводячи його до завершення, тобто виявляти вольову активність. У творчій діяльності можна виділити два рівні, які пройти дано не кожному. Завдяки інтенсивній емоції інтересу людина захоплюється роботою, збуджується і починає імпровізувати. Найважчим є другий рівень, на якому необхідно втримати натхнення, розробити початкову ідею і за рахунок самодисципліни, саморегуляції, тобто виявленню вольових якостей, здійснити її матеріальне втілення [3. с.136-137]. Саме на переході з першого на другий рівень учням необхідна підтримка педагога як фасилітатора.

Для формування в учнів творчого підходу, в тому числі й до майбутньої професійної діяльності, необхідно розвивати їх творчі здібності, чого не можна ефективно зробити без виховання в них на високому рівні волі. Дуже часто творче рішення не знаходиться відразу, потребує напруження (як розумового, так і емоційного). Завдяки вольовим зусиллям особистість звертається все до нових способів пошуку рішення аж до перемоги над собою.

Основним завданням педагогів в процесі навчання є добитися засвоєння учнями знань і оволодіння способами діяльності та розвиток їх цілісної індивідуальності. Оскільки цілісна індивідуальність складається з сфер, що відповідають загальним цілям розвитку особистості, то всі педагогічні дії мають бути спрямовані на їх досягнення. У практиці педагогічної роботи ці цілі перетворюються у цілі конкретного уроку чи заняття. Формування стійкого характеру учня відбувається тоді, коли цілями вольової сфери є “розвиток в учня ініціативи, впевненості в своїх силах; розвиток настирливості, вміння долати труднощі для досягнення намічених цілей; розвиток умінь володіти собою (витримка, самоволодіння); удосконалення навичок самостійної поведінки; навчання знанням, як діяти, як планувати діяльність, як її здійснити і контролювати без сторонньої допомоги” [2, с.117]. Наведені цілі не можна реалізовувати на одному занятті, вони досягаються впродовж тривалого часу при виконанні різних видів діяльності. Кожній з цілей відповідає конкретна педагогічна задача, яку педагог повинен правильно сформулювати і розв’язати.

На нашу думку, ґрунтовнішим є підхід, коли в систематизації враховуються цілі трьох галузей – когнітивної, афективної (емоційно-ціннісної) та психомоторно-регулятивної [4, с.30-35]. Регулятивна діяльність є основною ланкою в системі формування вольової сфери, адже на основі вольової сфери за допомогою вольових зусиль забезпечується саморегуляція інтелектуальної та емоційної сфер особистості, стану здоров’я. Виховні цілі в психомоторно-регулятивній галузі поділяють на такі категорії, як: маніпуляція, регуляція, саморегуляція і самовиховання. Перехід від регуляції через саморегуляцію до самовиховання передбачає реалізацію низки цілей, однією з яких є самоформування вольових якостей як основної рушійної сили власних

регулятивних процесів. До шляхів здійснення вольових зусиль відносять: уявлення кінцевого результату; регуляцію різних почуттів (від незадоволення собою до задоволення від виконаної справи); самонавіювання. Найважливішим механізмом вольової активності є свідомо самостимуляція. Ступінь вольового розвитку характеризує динамічну сторону волі (її стійкість), а рівень визначається рівнем мотивації поведінки.

Волю можна характеризувати у двох аспектах: по-перше, через домагання, тобто коли сформовані уміння чогось бажати і добиватися; по-друге, коли людина здатна змусити себе відмовитись від чогось дуже бажаного. В другому випадку особистість може шляхом розмірковування провести ранжування цілей (переваг) і усвідомлено відмовитись від того, що є насправді другорядним. У цій ситуації, як вважав А.С.Макаренко, необхідно привести в гармонію, тобто узгодити, вольові зусилля стосовно “хочу” і “треба”.

Виховання волі має відбуватися як єдиний процес, у якому моменти усвідомлення, переконування і вправляння, набування досвіду взаємопов'язані та взаємообумовлені. У такому разі учень буде виявляти вольову активність до зовнішніх впливів, сформовану мотивацію і свідому саморегуляцію. Проте, щоб ці зусилля досягли бажаного результату, необхідно навчити учня загальмовувати дію одних мотивів (через визначення пріоритетних дій), підсилювати інші (пріоритетні), мобілізуватися на подолання зовнішніх перешкод, перемогу над лінощами і втомою, сформувану потребу в емоційному задоволенні від перемоги над собою.

У практичній педагогічній роботі необхідно так побудувати навчально-виховний процес, щоб усвідомлення, переконування і вправляння, набування досвіду змінювались від зовнішньо стимульованих педагогом до внутрішніх. З цією метою педагог повинен спостерігати за тим, як учень виконує творчу задачу чи завдання, які емоції у нього виникають. Особлива увага звертається на стан, що характеризується низьким рівнем вольової активності внаслідок боязні потерпіти невдачу. У такому разі слід поєднувати свідоме переконування учня з організацією його практичного досвіду здійснення вольових дій. Для цього педагог має навчати учнів прийомів самонавіювання, а також

ознайомлювати і навчати методам, тактикам і стратегіям творчого пошуку. Великі можливості для виконання цього завдання надає позитивна педагогіка, коли кожна невдачу можна розглядати, як новий напрям для вдосконалення. Саме зміст професійного навчання має значний творчий потенціал, який необхідно ефективно використати. На думку Г. С. Альтшулера, довкола нас багато тем для творчого пошуку, а в професійній діяльності тим більше.

Для виховання в учнів волі до здійснення творчої діяльності педагог має знати засоби формування вольових зусиль і вміти їх ефективно застосовувати, а також спонукати учнів до здійснення вольових дій. Одні засоби застосовуються вже давно, оскільки довели свою ефективність, – це вислови відомих людей, фрагменти біографій, літературні твори або уривки з них тощо, а також чисто психологічні – тренінги (аутотренінги) (звернення до свого Я, навіювання і самонавіювання). Разом із сучасними технологіями з'явилися також нові можливості. На нашу думку, перспективним напрямом формування волі в учнів є перегляд і обговорення фільмів про людей, які завдяки вольовим зусиллям змогли подолати перешкоди, життєві труднощі, непередбачені обставини і вийти переможцями. Якщо раніше таких фільмів було обмаль, то сьогодні можна скласти цікаву фільмотеку з різних аспектів психології, педагогіки і творчості.

Методична система характеризує вибір методів за типом пізнавальної діяльності учнів (тобто внутрішньою психологічною стороною навчання). Залежно від цілей навчання, вибирається психологічний механізм навчання, види діяльності та відповідні методи навчання. У разі виникнення проблем з проявом вольових якостей в учнів під час навчального процесу в певний момент провідною на уроці може стати або сугестивна система, особливістю якої є те, що має місце зовнішній навіювальний вплив, або релаксопедичне навчання, психологічними механізмами якого є психічна релаксація, інтелектуальне зосередження, інтеракція (взаємодія, вплив), позитивні емоційні переживання, а провідним методом фасилітації (підтримки) [5, с.26-28].

В умовах особистісно орієнтованого навчання набувають актуальності такі методи, які стимулюють різні типи психічної активності учнів зокрема і в напрямі

формування вольових якостей: біографічний, компаративний, нарративізації та фасилітації. Зокрема, у контексті розвитку вольової сфери надзвичайно проникливим є вислів “Воля стимулює активні дії. Вона, як біль рани, що не вщухає, завжди змушує думати все про нові і нові спроби, що мають довести до перемоги” [1, с.457].

Таким чином, під впливом змін в науці, техніці й технологіях змінюється й зміст професійного навчання, для опанування якого учень (студент) має виявляти творчий підхід. Це часто супроводжується подоланням різних перешкод, що виникають через відсутність необхідного знання і досвіду, для чого потрібно проявити свідому вольову активність, яка виховується в учня, починаючи з перших днів навчання в професійно-технічному навчальному закладі. З цією метою створюються відповідні психологічні і педагогічні передумови. Зокрема, в учнів під час організації навчально-виховного процесу формуються установки, цінності, спрямованість, мотивація, прагнення одержати бажаний результат власними силами. Результативність творчої діяльності і дає оцінку роботи педагогів в напрямі формування вольових якостей учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадрак В. Антология гениальности / В. Бадрак. – К. : [Изд-во КВІЦ], 2005. – 476 с.
2. Гребенюк О. С. Теория обучения : учебник / О. С. Гребенюк, Т. Б. Гребенюк.– М. : Изд–во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 384 с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2000. — 464 с.
3. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
4. Сліпчишин Л. В. Психолого-педагогічні основи впровадження сучасних підходів до навчання у ПТНЗ : навчально-методичний посібник / Л. В. Сліпчишин. – Львів : Сполом, 2008. – 148 с.
5. Узнадзе Д. Н. Общая психология : [учебник] / Д. Н. Узнадзе ; отв. ред. И. В. Имедадзе. — М. ; СПб. : Смысл ; Питер, 2004. — 413 с.